

OPONENTSKÝ POSUDEK DISERTAČNÍ PRÁCE

Mgr. Lukáš Novák: „Scire Deum esse“. Scotův důkaz Boží existence jako vrcholný výkon metafyziky jakožto aristotelské vědy

Jan Palkoska, Ph.D.

Cílem předložené práce je - jak autor pregnantně uvádí v *Úvodu* - „ukázat (...) epistemologické pozadí Scotova projektu jistého přirozeného poznání Boží existence: ukázat, jak Scotův propracovaný důkaz Boží existence organicky vyrůstá z jeho obecné, na aristotelských základech vybudované teorie vědy, aplikované na ontologicky pojatou metafyziku“ (str. 9). Neméně pregnantně je vzápětí formulována i vůdčí teze práce: „[O]ntologické pojetí metafyziky ve Scotově koncepci nevyhnutelně získává ‚teologický‘ rozměr a organicky spěje k poznání Boha jako svému naplnění. (...) [D]ůkaz Boží existence pro Dunse Scotu není ani jen jakýmsi vedlejším produktem toho, co by Ch. Wolff nazval ‚*metaphysica generalis*‘, ani nespadá do kompetence nějaké speciální, od obecné ontologie odlišné disciplíny (‚*theologia naturalis*‘), ani není pouze výsledkem instrumentální aplikace ontologicky pojaté metafyziky, nýbrž představuje integrální a neodmyslitelnou součást vědy o jsoucnu jako jsoucnu“ (str. 9 n.). Pokud jde o strukturu výkladu, jímž Lukáš Novák svoji vůdčí tezi hájí, lze sotva co vytknout: v *Části I* kandidát poučeným a sofistickým způsobem představuje široce aristotelské pojetí vědy, odstiňuje je od některých významných moderních koncepcí a uvádí na scénu Dunse Scotu jako dědice a tvůrčího pokračovatele Aristotelova odkazu, aby posléze v *Části II* v širokém záběru a zároveň do hloubky předvedl specifika, obtíže a důsledky Scotova pokusu integrovat metafyziku v jeho vlastním originálním, ryze „ontologickým“ pojetí do představeného rámce aristotelsky koncipované metodologie a epistemologie vědy, a v mimořádně obsahově sevřeném a soustředěném postupu se nakonec dobral ohlášených cílů - organické integrace projektu důkazu Boží existence do celého komplexně rozvinutého rámce.

Předložená práce nenechává čtenáře na pochybách ani o historicko-badatelských, ani o myslitelských kompetencích kandidáta. Základ vysoké úrovně primárně historicky koncipované práce je položen autorovou důkladnou znalostí textové báze (což v případě korpusu Scotova díla a dalších relevantních pramenů zdaleka není samozřejmost) a dobře zvládnutým řemeslem kriticko-historického bádání v daném oboru; za nejsilnější stránku práce nicméně považuji autorovu schopnost včleňovat zkoumané otázky do širšího věcně-systematického rámce, což umožňuje i čtenáři, který není v daném úzkém oboru specialistou, vést se zkoumaným myslitelem v mnoha otázkách tvůrčí a přínosný *filosofický* dialog. Lukáši Novákovi se tak výtečně daří naplnit svůj záměr i po metodologické stránce: na své cestě k obhajobě teze skutečně podává - zejména v kap. 5-7 *Části II* - pronikavá a v některých ohledech (pokud mohu soudit) badatelsky originální řešení „konkrétních dílčích problémů“ (str. 10), aniž by jakkoli utrpěla jednota práce. Samozřejmostí je autorova práce s dostatečně širokou škálou sekundární literatury, za zvláštní zmínku nicméně stojí jeho ochota vážně a obsažně se vyrovnávat s konkurenčními interpretačními přístupy k daným problémům. Kandidátovou silnou stránkou je rovněž schopnost (a ochota) vyjadřovat se pregnantně a jasně, a to i tehdy, pokud tato jasnost odhaluje latentně slabá místa v podávaném výkladu.

Neopominutelným rysem celé práce je implicitní sklon k aktualizaci a ryze věcné obhajobě rozpracovávané Scotovy širší filosofické pozice, a to tváří v tvář současným přístupům k metodologii vědy a k příslušným ontologickým koncepcím resp. přesahům. Domnívám se, že zde zůstává Lukáš Novák kritickému odstupu, jež tak dobře osvědčuje v ryze historicko-interpretačních otázkách, přece jen něco dlužen. Vzhledem k tomu, že

uvedená ambice není nikde v práci deklarována a až na výjimky (k nimž se dostanu níže v bodech (III) a (IV)) nijak neovlivňuje relevantní výkladový postup, ovšem navrhuji ponechat tento bod při regulérní obhajobě zcela stranou a soustředit se na následující námítky, které se týkají přímo argumentační výstavby textu a/nebo způsobu, jímž autor dosahuje výslovně deklarovaných cílů.

(I) První hlavní obtíž spatřuji v tom, že se autorovi – nakolik dohlížím – nedaří s dostatečnou jasností předvést, v čem *přesně* spočívá ona „nevyhnutelná integrovanost“ Scotova důkazu Boží existence v rámci vědy o jsoucnu jako jsoucnu, jejíž vykazání tvoří jádro kandidátovy vůdčí teze. Oddíly 7.2.1-7.2.2. vyúsťují v první, samu o sobě velmi jasnou odpověď (viz zejm. str. 124, odst. 4): důkaz Boží existence je nezbytným předpokladem pro dokázání resp. pochopení Scotovy klíčové (a převratné) teze tzv. „transcendentální povahy“ jsoucna jako jsoucna, tj. teze, podle níž „rozsah pojmu reálného jsoucna, (...) jak jej můžeme získat abstrakcí ze smyslově dostupných a omezených entit, není omezen na tyto konečné empirické entity, nýbrž zahrnuje kromě nich též *jsoucno nekonečné* – Boha“ (str. 116). Následný výklad ovšem traktuje onu integrovanost v odlišných termínech: *De facto* je náplní metafyziky jako vědy zkoumání atributů (v technickém smyslu, který autor pečlivě vypracovává v oddílu 2.2.1) jsoucna, a to především tzv. atributů disjunktivních; v rámci těchto disjunktivních atributů pak představuje „nejrozsáhlejší netriviálně zkoumatelnou oblast vlastností jsoucna jakožto jsoucna“ (str. 127) oblast tzv. korelativních disjunkcí, které představují „určité případy nějakého typu uspořádání co do *„dříve a později“*“ (str. 128), neboli různé typy tzv. „esenciálního uspořádání (*ordo essentialis*)“ (tamt.); a nezbytný důkaz virtuální obsaženosti esenciálního uspořádání ve jsoucnu vůbec – případ výkonu aristotelsky pojaté vědy – je u Scota *ipso facto* důkazem Boží existence (viz str. 129 n.). Autor nám však, zdá se mi, dluží přesnější vysvětlení *vzájemného vztahu* obou tezí, které jsou důkazem Boží existence údajně takto podmíněny – tj. teze o transcendentálnosti jsoucna na jedné straně a teze o esenciálním uspořádání jako atributu jsoucna na straně druhé. V *Závěru* se Lukáš Novák omezuje na tvrzení, že „bytotná souvislost metafyzického zkoumání s poznáním Boha“ se ve světle druhé z právě uvedených tezí „ukázala jako ještě mnohem hlubší [než v případě teze první]“ (str. 153, odst. 2-3). To se ovšem vzhledem ke standardům, které autor sám nastavil obecně vysokou úrovní rozlišenosti a pronikavosti svých analýz, nejeví jako příliš obsažná charakteristika.

(II) Druhá – a latentně závažnější – hlavní obtíž se týká samotné soudržnosti toho, co se zdá být jádrem argumentačního postupu, jež autor Scotovi připisuje při integraci důkazu Boží existence do korpusu ontologicky pojaté metafyziky jakožto vědy. I když odhlédneme od výše uvedené nejasnosti a soustředíme se pouze na onu „hlubší vrstvu“ vykazované integrace, je vykazovaný argumentační postup podle mého názoru přinejmenším náchylný k hrubé *petitio principii*: na jedné straně totiž Lukáš Novák ukazuje, že „virtuální obsaženost [esenciálního uspořádání] ve jsoucnu není bezprostředně zřejmá“ (str. 129) a zároveň že „metafyzická úvaha o esenciálním uspořádání se nemůže opřít o nějaké základnější poznatky o jsoucnu jako jsoucnu“ (str. 130) a že tudíž „teorie esenciálního uspořádání musí být vypracována *nezávisle*“ (tamt., moje zvýraznění), přičemž hledaný „důkaz a analýza esenciálního uspořádání jako atributu jsoucna (...) je zároveň důkazem Boží existence“ (tamt.); na straně druhé však Novák výslovně tvrdí, že „Scotův důkaz existence první příčiny (...) je třeba brát jako organickou součást analýzy obsahu pojmu *esenciálního uspořádání* jako atributu jsoucna“ (str. 139), což nejsem s to číst jinak než jako stvrzení toho, že pojem esenciálního uspořádání je *východiskem* analýzy, již je Scotův *důkaz* „organickou součástí“. Nepředpokládá se zde to, co má být teprve dokázáno? Pokládám za nepravděpodobné, že by Lukáš Novák (a tím méně Scotus) takové pochybení přehlédl, a předpokládám, že se uvedenou *petitio* pokusí nějak „rozpustit“ v termínech situovanosti celé Scotovy argumentace

na úroveň (metafyzických) možností. Nenahlížím však prozatím, jak přesně by takové „rozpuštění“ mělo či mohlo vypadat.

(III) Třetí hlavní obtíž pak má co činit s druhým z obou hlavních motivů předložené práce – s autorovým záměrem analyzovat „základní systematické předpoklady“ (str. 4) Scotovy integrace důkazu Boží existence do metafyziky jako vědy o *ens inquantum ens* za pomoci vykazání zakotvenosti Scotovy koncepce metafyziky v aristotelském pojetí vědy. Lukáš Novák si je (jak je z textu zřejmé) velmi dobře vědom skutečnosti, že Scotus rozvíjí aristotelskou koncepci vědy výlučně v její „esencialistické“ (autorův výraz: srv. str. 16 a 23) verzi, pečlivě rozpracovává hlubší ontologické a epistemologické závazky, které tato volba obnáší, a na mnoha důležitých místech svého výkladu tyto závazky konfrontuje s moderními „ne-esencialistickými“ koncepcemi. Novákovi rovněž neuniká, že tyto ne-esencialistické alternativní přístupy k povaze vědeckého poznání jsou v některých zcela klíčových ohledech neslučitelné s kruciálními body Scotovy koncepce metafyziky jako vědy, která stojí mj. na *ontologicky* zakotveném rozdílu mezi tzv. formální a virtuální obsažeností (která se, jak autor ukazuje, se obráží mj. ve vzájemné nepřevoditelnosti aristotelsko-scholastické klasifikace výroků v termínech tzv. „*modi dicendi*“ a moderní klasifikace v termínech rozlišení „analytické-syntetické“ (oddíl 2.2.2)), na předpokladu ontologické adekvátnosti *de re* modalit nutnosti a na nekvalifikovaném epistemologickém realismu. Navzdory tomu, že autorovo podání tensí mezi oběma neslučitelnými přístupy je snad víceméně přijatelné, postrádám nicméně v předložené práci jakoukoli kritickou diskusi o *důvodech* pro přijetí jedné či druhé alternativy. To by nebylo problematické, pokud by ne-esencialistické pojetí bylo naprosto neslučitelné s dostatečně široce pojatou *aristotelskou* koncepcí. Autor sám však v oddílu 2.2.3 poukazuje (ač zřejmě bezděky) na to, že tomu tak není, když diskutuje tzv. „konceptuální“ interpretaci predikabilního třídění v základech aristotelsky pojaté vědy. Tím nabývá ona zanedbaná otázka po *věcných* důvodech pro přijetí „esencialistického“ stanoviska v kontextu tematického zaměření předložené práce zásadní naléhavosti: je zřejmé, že závisí-li Scotova integrace důkazu Boží existence do metafyziky *qua* vědy podstatně na „esencialistickém“ pojetí aristotelského rámce a není-li toto pojetí tím jediným, které je s tímto rámcem v principu slučitelné, je požadavek kritického zhodnocení Scotových věcných argumentů pro „esencialistické“ pojetí v kontextu zkoumání „základních systematických předpokladů“ zcela legitimní. Rozhodně pak totiž nepostačí zbavit se této výzvy poukazem na to, že „je (...) zřejmé, že Aristotelés tyto radikální důsledky [rozuměj: nominalistické důsledky ne-esencialistické interpretace predikabilního třídění – J.P.] nezastával“ (str. 23); argument *ex auctoritate* tu přestává být přiměřený proklamovanému záměru předložené práce.

(IV) Poslední hlavní obtíž: na str. 30-33 se Lukáš Novák potýká s důležitou otázkou po oprávněnosti a kritériích rozlišování mezi formalitami konstituujícími esenci a tzv. formalitami atributivními (odpovídajícími nutným, ale ne-esenciálním vlastnostem věcí), které je pro Scotovo pojetí vědy klíčové. Zdá se mi, že Novákův pokus podat uspokojivou odpověď se přes veškerou snahu vposled buď pohybuje v kruhu, anebo je vtlačen na velmi vratkou epistemologickou půdu. Odvolávat se v této otázce prostě na „zřejmost“ toho, že některé formality mají a jiné nemají „genericko-potenciální charakter“ (str. 32), je k ničemu: proč by nemohl (abych užil autorova příkladu ze str. 32) rozum *qua* aktivní potence platit za nevyomezené na způsob rodu a schopnost smíchu za vymezující na způsob difference? Odpověď, že je tomu tak právě proto, že se jedná o atributivní a nikoli esenciální formality, je zjevně kruhová; jediným *prima facie* přijatelným kritériem, které Novák (a Scotus) nabízí, je pak odkaz na to, že schopnost smíchu doprovází rozum *qua* aktivní potenci *nutně*, což *ex definitione* neplatí pro nic, co stojí ve vztahu rodu a difference. Takové řešení nás ale přivádí k zásadní epistemologické obtíži, s níž se každá pozice scotovského střihu musí konfrontovat: Jak epistemologicky zajistit adekvátnost poznatků takových „nutných spojení“, tím spíše v případech atributivních formalit, u nichž se *ex definitione* nelze opřít o definiční analýzu

zkoumaných pojmů? Lukáš Novák na tuto výzvu upozorňuje (ale neřeší ji) již na str. 22, otázka se s veškerou naléhavostí vrací na str. 38 n. a poté ve výkladu Scotovy teorie poznání prvních principů (oddíl 3.2.5; viz zejm. str. 51-53): Scotus podle autorova výkladu zřejmě bere prostě za hotovou věc, že disponujeme spolehlivým kritériem pro rozpoznání toho, kdy pronikáme k esencím věcí a kdy ne, že disponujeme neproblematickou schopností „ze smyslových dat abstrahovat pojem subjektu dané vědy“ a nahlížet, „jak jsou všechny (...) odkryté atributy virtuálně obsaženy v esenci subjektu vědy“ (vše srv. str. 52). Právě oddíl 3.2.5 je nejspíše místem, k němuž Lukáš Novák odkazuje, když na str. 39, odst. 1 slibuje, že se bude otázce podrobněji věnovat. Jeho výklad však nepovažuji za uspokojivý: nedostává se Scotus se svými anti-empiristickými esencialistickými závazky na straně jedné a se svým anti-racionalistickým empirismem v otázce zdroje poznání prvních principů na straně druhé (srv. str. 51, odst. 1-2) na stanovisko, které se vposled ukáže být vnitřně nesoudržné – anebo nepřípustně mysteriózní? (Nechci zde autorovi vytýkat obtíže zahrnuté v pozicích jím interpretovaného autora; kritika má obdobné zaměření jako v bodu (III).)

Několik málo dalších, mnohem úžeji zaměřených kritických podnětů resp. otázek se již vztahuje ke konkrétním místům v textu a uvedu je postupně podle jejich výskytu.

(1) Na str. 42, odst. 2 čteme: „Oběma interpretacím [majícím co činit s rozlišením argumentace *quia* a *propter quid* - J.P.] je ovšem společné to, že se jedná o vyvození něčeho ontologicky odvozeného, ‚pozdějšího‘, z něčeho ontologicky základnějšího, ‚dřívějšího‘.“ Z kontextu není jasné, zda k čemu spojení „obě interpretace“ odkazuje, mám ale za to, že jedinou smysluplnou možností je odkaz k Aristotelově a ke scholastické interpretaci argumentace *quia*. Pak by ovšem věta měla – pokud dohlížím – znít následovně: „Oběma interpretacím je (...) společné to, že se jedná o vyvození něčeho ontologicky základnějšího, ‚dřívějšího‘, z něčeho ontologicky odvozeného, ‚pozdějšího‘.“ Jedná se skutečně o autorovo přehlédnutí? Anebo má Lukáš Novák na mysli něco jiného?

(2) Lze jistě souhlasit s tvrzením v odstavci na přelomu str. 51 a 52, podle nějž otázka, „zda je nějaké tvrzení pravdivé na základě skutečnosti, anebo na základě významu svých termínů“, představuje „falešné dilema“ (str. 51) – v tom by se se Scotem (a Novákem) shodlo mnoho současných filosofů v čele s Quinem. Není mi však zřejmé, co má toto tvrzení *po obsahové stránce* dělat se dvěma podle všeho *jinými*, navzájem nezávislými otázkami, totiž (i) zda lze přesvědčení o nějakém poznatku (jehož proposiční obsah je vyjádřen příslušným tvrzením) *odůvodnit* čistě odkazem k významu termínů příslušného tvrzení, a (ii) zda je zdrojem *všech* pojmů vposled poznání skutečnosti skrze smysly. Mám za to, že odmítnutí onoho „falešného dilematu“ na základě přesvědčení, že *všechna* tvrzení jsou pravdivá na základě skutečnosti, je (alespoň *prima facie*) slučitelné se všemi kombinacemi vzniklými kladnými/zápornými odpověďmi jak na otázku (i), tak na otázku (ii). Lukáš Novák se naproti tomu vyjadřuje tak, jako by Scotova kladná odpověď na (i) i (ii) *implikovala* ono odmítnutí „falešného dilematu“ určitým význačným způsobem (snad oproti jiným možným pozicím?). Mám podezření, že Novák zde uvedené tři otázky nedostatečně rozlišuje.

(3) V oddílu 7.1.2 podniká Lukáš Novák ambiciózní (a pokud mohu posoudit originální) pokus o smíření Scotových na první pohled si odporujících vyjádření ohledně ontologického statutu tzv. *entia rationis*, resp. ohledně obsahu pojmu „pomyslného bytí“. Klíčem k tomuto smíření je pak podle něj důsledné chápání pomyslného bytí jako tzv. „vnější denominace“ (str. 107). Nehodlám zde zpochybňovat historické a textové důvody, které Nováka vedou k tomu, aby tuto koncepci (na rozdíl např. od F.Suáreze - srv. str. 110) Scotovi připsal; zdá se mi nicméně, že po čistě věcné stránce je pokus redukovat pomyslné bytí na vnější denominace - alespoň tak, jak jej Lukáš Novák rozvádí - vposled explanačně zcela vyprázdněný v tom smyslu, že pouze *pojmenovává* problém, který má být vysvětlen. Jak totiž Novák sám zdůrazňuje, vyústění jeho návrhu nemáme rozumět tak, „že pomyslné vztahy neexistují, nýbrž [tak,] že sice existují, *de facto* to však jsou vnější denominace“ (str. 112).

Reálnost (tj. to, díky čemu daný obsah ontologicky vposled nekolabuje v „čiré nic“ - srv. str. 107 i jinde) vnější denominace se však vposled redukuje - pokud jsem s to dohlédnout - takříkajíc na „bytí termínem *ad quem* reálného asymetrického vztahu, jehož inverse reálná není“. Původní otázka však přece zněla „Co přesně ontologicky znamená ono ‚být termínem *ad quem* reálného asymetrického vztahu, jehož inverse reálná není‘, nemá-li hledaný ontologický status kolabovat na ‚pouhé nic‘?“ Tvrdit v této situaci, že daná vnější denominace nějaké reálné bytí prostě *má*, znamená gordický uzel nikoli rozvázat, nýbrž rozetnout: jaké *nezávislé* důvody by mohl zastávce Novákovy koncepce vznést proti někomu, kdo by tvrdil, že vnější denominace jsou - ponecháme-li stranou *nomen* - pouhé nic?

(4) Na str. 128 autor zavádí atribut esenciálního uspořádání. Způsob, jakým tak činí, se mi však vzhledem ke klíčovému postavení tohoto atributu v celkovém rozvrhu předložené práce jeví poněkud odbyté a vágní. (i) Není mi jasné, zda je korektní označovat atribut *uspořádaný* za atribut „jednoduchý“ (str. 128, odst. 2). Lukáš Novák tak zjevně činí na základě toho, že jde o atribut o sobě ne-disjunktivní. Jenže výše (str. 124 n.) užívá adjektiva „jednoduchý“ pro „tradiční“ atributy *unum*, *bonum* a *verum*. Jenže *ordo* je na rozdíl od těchto „tradičních“ atributů inherentně relační - a potud přídomek „jednoduchý“ může zavádět. (ii) O uspořádanosti lze bezpochyby hovořit jak v diachronním, tak v synchronním ohledu. Autor nedává čtenáři žádné spolehlivé vodítko, jak se s touto dvojnásobností vypořádat, což je o to nepříjemnější, že disjunktivní atribut „dřívější-pozdější“, z něhož je atribut podle Lukáše Nováka „možné abstrahovat“ (tamt.), sugeruje (pokud není míněn metaforicky) primárně diachronní čtení, zatímco výraz „*ordo essentialis*“ vede poučeného čtenáře spíše ve směru čtení ne-diachronního. (iii) Na str. 128, odst. 3 autor tvrdí, že „termín ‚*ordo*‘, který překládáme jako ‚uspořádání‘ či ‚uspořádanost‘, znamená zároveň totéž jako ‚zaměření‘ či ‚zaměřenost‘, a jeho význam *de facto* splývá s pojmem *vztahu*.“ Jedná se zde o etymologický postřeh, anebo o quasi-technickou stipulaci s ohledem na to, jak se termín „*ordo*“ *de facto* uplatňuje v relevantních dobových textech? Vzhledem k tomu, že ve standardních slovnících jsem pro autorovo tvrzení nenašel žádný přesvědčivý doklad, kloním se k druhé z uvedených možností. Vzhledem k závažnosti tvrzené významové provázanosti bych nicméně očekával, že příslušná vodítka najdu přímo v textu práce.

Tolik k bodům, stran nichž bych Lukáše Nováka rád požádal o laskavé vyjádření. Chci nicméně zdůraznit, že uvedenou kritikou v žádném případě nezamýšlím zpochybňovat odborné a badatelské kompetence kandidáta ani úroveň předložené práce - naopak chci motivovat ryze vědeckou debatu, k níž kandidát sám svou prací - podle mého mínění vysoce kvalitní - položil dobrý základ.

Práci považuji za velmi zdařilou a jednoznačně ji doporučuji k obhajobě.

Jan Palkoska, Ph.D.

